

5. Філоненко, С. «Інша мова жінки»: художні особливості української жіночої прози 90-х рр. ХХ ст. / С. Філоненко // Слово і час. – 2008. – № 2. – С. 49–56

УДК 821.161.2

В. Г. Зотова, А. В. Маркова

Часовий ритм і структурування композиції роману Софії Майданської «Сподіваюся на Тебе»

У статті аналізуються особливості взаємозв'язку побудови прозового твору і його темпоритму. В композиції роману Софії Майданської «Сподіваюся на Тебе» автори виокремлюють три часові лінії, у які «вмонтовано» різні форми ретроспекцій. Робиться висновок про те, що переплетення часових реальностей, прийом зміни темпоритмів дали можливість авторові глибоко, психологічно вмотивовано відтворити буття персонажів, розкрити не лише їх внутрішній світ, а й образи епох, які їм судилося пережити.

Художній час і ритм є одними з центральних понять у літературознавстві. Оперування ними забезпечує глибше розуміння художніх творів. Зокрема, для повнішого осмислення роману С. Майданської «Сподіваюся на Тебе» важливим є аналіз хронотопу цього твору. Актуальність статті зумовлюється тим фактом, що науковці, аналізуючи твори письменниці, оминули своєю увагою зазначене питання.

Софія Майданська є яскравим представником українського постмодернізму. Її творчість «позначена специфічним емоційним темпоритмом духовного надриву та численними культурологічними ремінісценціями. Вона не поєднує площину інтимного життя з епохальними зрушеннями в долі етносу, подібно до Оксани Забужко, а утворює дві паралельні сюжетні лінії, кожна з яких вартісна в плані шукання істини» [1, с. 150]. Роман «Сподіваюся на Тебе» є одним із найяскравіших творів письменниці і складає багате полотно для досліджень, ми ж будемо аналізувати один із важливих аспектів будь-якого твору – темпоральність.

Метою статті є характеристика часового ритму і його ролі в композиції роману С. Майданської «Сподіваюся на Тебе».

Художній часопростір літературного твору існує в трьох вимірах – авторський хронотоп, хронотоп реципієнта та хронотоп персонажів твору. «Поєднуючи в собі часопросторові уявлення письменника, його героїв, читача, часопростір слугує засобом відображення та сприйняття просторово-часових відношень літературного твору» [6]. Найочевидніше у творах простежується хронотоп персонажів, який «уособлює собою так званий психологічний хронотоп, що генерує самосвідомість персонажів художнього твору. Це суб'єктивний часопростір діючих осіб» [3, с. 391]. У хронотопі персонажів виокремлюють хронотоп зовнішній та внутрішній. Зовнішній «несе в собі інформацію про місце розвитку подій та оточення героїв літературного твору. Внутрішній часопростір охоплює душевний світ персонажів, їхню свідомість, пам'ять та уяву» [3, с. 391].

У романі С. Майданської «Сподіваюся на Тебе» хронотоп персонажів створюється завдяки переплетенню трьох часових ліній – минулого Богдана, його теперішнього та життя Метра.

Часова лінія минулого Богдана розгортається у першій частині роману, де читач спостерігає за його дорослішанням. Так, своєрідною «відправною точкою» розповіді постає переїзд хлопчика з бабусяю та дідусем до іншого села – Баранівки. Письменниця зображує початок життя Богдана на новому місці: «В ті перші дні життя на новому обійсті його внутрішній стан можна було порівняти хіба з природою щойно народженого лошати, що, звільнившись, нарешті, від тісної плаценти, одразу звелось на тремкі ноги і керується тільки інстинктом пізнання свого простору, обмеженого безпечним запахом стайні» [4, с. 14].

Порівнюючи Богдана з лошам, автор показує, якими складними, але сповненими прагненням пізнати все нове, були перші дні в новому для хлопчика просторі. Як лошаті страшно, але цікаво на новому місці, так і Богданчику на новому обійсті. Далі автор описує навчання Богдана, але не детально, а штрихами: «Незчувся, коли після першої літньої сесії наступили перші студентські вакації. За паморочливою запопадливістю амбітного «кування» красних наук, списуванням у «Червоному кутку» конспектів з історії з'їздів КПРС, грою в теніс, зустріччю Нового року серед Карпатської пуші в компанії лижварів та першими спробами – набути досвіду в «зальотних мистецтвах», незчувся, як минула зима» [4, с. 60].

Уже в дитинстві Богдан зрозумів, що швидкість плину часу сприймається по-різному, залежно від ситуації. Хлопчик відчував, що у щасливих для нього моментах час пришвидшує свій біг. Такими моментами були зустрічі з Михасем: «...незмірною радістю, що

затоплювала його, наче крапля меду щасливу мурашку, були короткочасні приїзди Михася» [4, с. 56]. Коли Михась приїжджав, Богданчику було його «замало, тому, щойно доп'явшись до його вуха, аж заходячись од щастя, жалісно вижебрував єдине: «Ти на скільки днів?..», бо навіть тиждень з Михасем неблаганно минав до полудня, щоби вже пообіді всі починали метушитися і, збираючи його в дорогу...» [4, с. 57]. Розуміючи швидкоплинність часу, проведеного з Михасем, «малий ставав тінню, на яку в поспіхові запопадливих турбацій ніхто не зважав: тінню його запаху, подиху, ледь знервованого від клятвених обіцянок писати і вважати на себе, голосу, ще вологого од води на Михасевому тілі, рушника, сорочки, шкарпеток, підштанців, що лягали на дно розчахнутої валізи, мов дорогоцінний реквізит, дбайливо складений до наступного свята. В кожному випадку його дитячих проблем Михась був довгожданим рятівним десантом, він з'являвся нізвідки і зникав у нікуди своїх неперервних мандрів...» [4, с. 57].

На початку другої частини роману автор розпочинає наступну часову лінію – сьогодення Богдана. Так, уже з перших слів читач розуміє, що мова йде не про маленького Богданчика, а про дорослого самостійного чоловіка: «Оселившись тут ще в часи брежнєвсько-мирнодрімучого співіснування, Богдан жив у дружньому колі цілої артілі сусідів, по-братськи ділячи з ними ванну, кльозет, комору, антресоль, кухню на дві закіптюжені димами перших п'ятирічок газові плити» [4, с. 129]. Одним реченням письменника характеризує епоху, життя радянського народу, відсутність власного, індивідуального простору.

Дві основні часові лінії – минуле та теперішнє Богдана – постійно перериваються різними формами ретроспекцій. Так, ідучи повз Баронський сад, вуйчик Іван згадує: «Тут був славний ремісничий кут, барон зібрав з усього світу найкращих майстрів: шевців, бондарів, кравців, музикантів, чинбарів, лимарів, мулярів, золотарів, столярів, миловарів – кажуть привіз навіть кожум'яків з-над самого Дніпра. Збудував їм такі моцні хати, що й дотепер люди в них живуть» [4, с. 20–21]. Побачивши млин, дід також вдається до спогадів: «У цих мурах була вербецирка, де жовніри-новобранці мали свій перший абрихтунг; у різні часи тут пильнували цісарської муштри кайзеркадети і бувалі гусари, тут 1858 відмінний вишкіл дістав Сороковий піхотний полк з батальйоном гренадерів перед тим, як вирушити кораблями до Венеції, а потім довести свою садогурську витривалість у довгих маршах до Брешії, Бергамо, Тревелію...» [4, с. 28].

Такі ретроспекції порушують ритм роману, оскільки ритм – це «динамічне розгортання художнього твору, підйоми та спади напруги, які змінюють один одного, хвилеподібний рух художньої системи. Це хвилеподібний рух, позбавлений нервових ритмів, гармонійно врівноважений, де окремі підйоми та спади напруги об'єднуються спільною хвилею розвитку» [7, с. 181].

Ретроспекції знижують динаміку розгортання подій, уповільнюють їх біг. Ці спогади затримують, напевно, найважливішу подію у житті Богдана – знайомство з Евою. Так, «старі, наче умисне, тягнули час, раз по раз зупиняючись то біля ярмаркового майдану, заснування котрого з точністю потрублених мишами хронік, зафіксувало «стило» вуйчикової пам'яті...» [4, с. 32]. Далі вуйчик із дідом знову зупиняються біля скопуди, яка «виявляється, була кегелькнайпа, де дід, ще парубком, щоразу, перед грою, бився об заклад із садгірськими юзьками на бочку доброго чеського пива і, виграючи, пригощав ним ватагу рогізнянських «січовиків», а потім замовивши музику, разом йшли зваблювати серенадами найкращих садгірських панянок, аж тих міщуків шляк трафляв» [4, с. 33].

Вагоме місце в житті людини посідає пам'ять. Вона – «це тиха присутність любові, тінь якої завжди стоятиме за вашою спиною. Пам'ять – не ламка пелюстка едельвейса, зітлілого межі сторінками щоденника, а відчуття першого дотику німіючого від хвилювання вказівного пальця до живої квітки, до шовкового туманцю шкіри на тонкому зап'ясті дівчинки-дитини, шкіри, пульсуючої соками брунькування. І не важливо, скільки минуло часу – день, рік, десятиріччя, бо все це було з нами вчора. Тому вже тридцять років тупо ниють не сказані вчора слова. Їхню роз'ятреність несемо в собі аж до кінця» [4, с. 6]. Для вуйчика Івана та дідуся пам'ять була чимось дуже важливим. Згадавши минуле Баронського саду, вони вже не можуть утриматись від спогадів: «Цього «чарівного прутика» було досить, щоб розворушити жар їхніх спогадів – єдине, біля чого могли іще зігрітись» [4, с. 21].

Дитиною Богдан «не смуткував за тим, чого не знав, не пам'ятав, не мав. Не знав іще болю втрат і через те не терпів лукаво-співчутливих слів і поглядів. Значно пізніше зрозумів: щоб скласти ціну любові, треба її втратити, ця втрата, як дороге вино – чим довше витримуєш у пам'яті, тим гостріше відчуття смутку, пронизливіше відлуння смаку щастя» [4, с. 45]. Втративши маленьку Еву, він міг берегти її образ, наближений до ідеалу, лише в пам'яті: «Вже й сам не був певен – чи насправді вона існувала в реальному світі, а чи лише в його розмитій стрімкою течією часу уяві – та вірив: кожної миті вона

може явитися йому Другим пришествям опісля того Першого, що було, як введення дівчинки-дитини під високе готичне склепіння букового лісу...» [4, с. 153].

В дитинстві Богдана Ева була тим малим дівчам, «яке шукають на схилі віку, як Атлантиду свого забутого дитинства...» [4, с. 248–249]. Її образ – це символ усього найкращого у його житті, вона – це духовна святиня, якої йому не вистачає в дорослому житті. Спогади про дівчинку були тим вогнищем у душі Богдана, яке могло його зігріти. Образ Еви назавжди закарбувався в пам'яті чоловіка. Саме тому, «як той Шперберівський рабин, який «у своєму білому балахоні поспішав на пагорб виглядати Месію: той не обов'язково мусив з'явитися саме цієї години, але ж не існує миті, в яку він не міг би прийти», Богдан чекав жінку» [4, с. 153]. Під час нічного круїзу на лайнері, ще до зустрічі з дорослою Евою, лише від знайомого з дитинства імені Богданові «у скроню чимраз настирливіше билося, ятрячи пам'ять: Ева, Ева, Ева... Дівчинка?.. Жінка?.., з ванільним, тонким запахом цукрових пальчиків?.. і залита слізьми шибка далекого вікна, за якою, сховавшись в густих, темних віях аїру, сивіли скривджені очі озер...» [4, с. 186]. Автор психологізує кожну сцену, показує найтонші порухи почуттів персонажа.

У дорослому житті Богдан згадує знайому з дитинства швидкоплинність часу, коли він зустрічав Еву: «Вперше синдром прискорення часу опанував ним, поставивши перед дилемою: чим ближче зустріч, тим розлука ближче, коли вони з Евою, безпечно закинувши за спину наплічники, на три тижні залишили у консьєржа ключі від його помешкання» [4, с. 228]. При очікуванні від'їзду жінки Богдан відчуває це ще сильніше: «Час прискорював свій біг. Відчув це з особливою гостротою тоді, коли до відходу потяга залишалось ще цілих десять годин, і вони не поспішаючи пішли пішки до центру міста. Скрегіт ранкового трамвая збудив їх од заціпенілого очікування неминучого краю, коли, вирвані з обіймів один одного, вже мали падати поодинці. Страх перед вбивчою силою тяжіння здержував їхні кроки» [4, с. 227].

У минулому людини завжди є щось, що ніколи не зникне з її пам'яті, але що вона прагне виправити. Та це неможливо і про нього залишається лише мріяти. Зображуючи від'їзд Ларочки, С. Майданська зазначає, що «той поспішний потяг ось-ось помчить до безповоротної Москви, і Ларочка примушує себе вірити, що нагострені колесами сталеві леза колії можуть повернути її в минуле, як відмотана магнітна «доріжка» звукозапису, де в будь-якому відтинкові перейденого часу завжди можна зробити бажані корективи» [4, с. 152].

Твір пройнято численними спогадами, ностальгією персонажів за молодістю або дитинством. Так, для Богдана «попри показові шкільні «лінійки» і «патрулі» заборон, усе найкраще залишилося за високим парканом Баронського саду, де між його чавунного пруття завжди прослизали садгірські паливоди із повними пазухами перезрілих черешень. Отут, на животі, під сорочкою, Богдан і досі відчуває теплу й липку живицю дерев, лямпіонами паленіючих вух, підстриженою школярською потилицею він відчуває повні блаватні цеберця сліз, що вилилися на курну стежку, вслід за пропачими урвителями» [4, с. 224–225]. Чоловік стверджує: «Коли думаю про місце, куди б я хотів повертатися, завжди в уяві постають садгірські пагорби і хата, де, моторошна у своїй манливій красі, чаклунка Оксана повертала людям останню надію, вона і нас із малою Евою, як тих не дотоплених мокрих кошенят, витягла з копанки до цієї хати сушитися» [4, с. 301]. Але письменниця розуміє, що спогади неможливо змінити, тому значення має тільки «сьогодні». Таке переконання С. Майданська виражає вустами вуйчика Івана: «Кожна людина Синцю, прийшовши на світ, мусить щось у ньому змінити, щоб ті, які прийдуть пізніше, нічого не змогли впізнати – такою вже є жорстока реальність, вона не терпить втручання минулого, бо сьогоднішній день, навіть якщо його облягли темні дощові хмари, не визнає сонячного, вчорашнього...» [4, с. 23]. Далі у вуста вуйка автор вкладає метафору, що якнайяскравіше підтверджує його думку: «...свіжому ранковому житньому хлібу надають перевагу перед вечірнім, навіть якщо він і був спечений з кращого петльованого борошна – кожній епосі належиться инча пара кольошів...» [4, с. 23].

Третя часова лінія розгортається також у другій частині твору, але опосередковано, через листи та записки Метра. Ця лінія теж є ретроспективною. Вона затримує зустріч Богдана з дорослою Евою, зустріч, яка назавжди змінить життя чоловіка. Листи Метра є засобом уповільнення руху часу персонажів і, таким чином, вони порушують ритм твору. З першого листа ми дізнаємось про дідуся Метра. Переповідаючи біографію Фоми Іларіоновича, *письменниця разом із тим розкриває особливості його часу, темпоральність не лише особистого, а й суспільного життя* [4, с. 167].

У цих листах автор використовує лінійно-хронологічний художній час, збагачуючи оповідь точним датуванням подій та їх детальним описом. Про буденне життя Метра, як і про його рід, знаємо навіть більше, ніж про Богдана. Така документальність записок є ефективним засобом уповільнення розгортання сюжету для читача, а для Богдана, навпаки, це єдиний засіб прискорення перебігу часу. Читаючи листи, Богдан поринає в інший світ, переживає те, що

й Метр, забуває про власні проблеми: «Між порожніми стінами свого помешкання почувався живцем похованим у безвиході. Єдиний рятунок – брунатні аркуші мемуарів Метра, де ніколи не перестануть вирувати пристрасті життя» [4, с. 211].

Але листи не завжди допомагають чоловікові. Дочитавши один з них, Богдан відчуває, як змінюється його особистий часопростір: «Час вислизає з-під його ніг, Богдан не може встояти на ньому в пасивній готовності не запущеного в дію механізму і не в змозі зіскочити з миготливої стрічки абсурдного транспортера буття. Прочитане десь поруч, поза часом, на замацаній стіні Софії лише посилює-тривогу, яка проти волі наростає, виштовхуючись із самого осердя свідомості, настійно освітлюючи ліхтариком останню дорогу до того єдиного слова – Ева, Ева, Ева...» [4, с. 322].

У напружені моменти життя, одним із яких була неочікувана зустріч із жінкою, що могла виявитись дівчинкою, втраченою Богданом у дитинстві, але образ якої завжди зберігав у найпотаємніших закутках своєї пам'яті, він читає записки Метра. Ці листи рятують Богдана під час нестерпного чекання на кохану жінку, але, зустрівши її, він насолоджується щастям і забуває про них. Чоловік прагне відтягнути момент прощання, але розуміє, що «йому не затримати розмаєну, пахку свіжість цього весняного поранку, однак ніяк не міг з цим змиритися /.../ З неблаганної клепсидри збігали останні хвилини і, підкладаючи змертвіле обличчя під легкий бриз Евиної вечірньої сукні, що обвівала кожен застиглий м'яз, поспішав за нею сходами на верхню палубу. Знав: першими променями сонця пестлива хвиля цього шовку, підхопивши, віднесе і кине його на рифи реальності...» [4, с. 195].

Лише після розлуки з Евою Богдан згадує про мемуари дослідника, і перед читачем знову постає історія Метра. Адже Богдана «зі стану гнітючого спустошення завжди виводив соборний спокій Метра. Навіть після його смерті, коли Богдан сторінка за сторінкою заглиблювався в міфотворчу містику листів, щоденників, мемуарних нотаток київського Шлімана, його невидима сила, як руїни середньовічних духових твердинь, вселяла внутрішню рівновагу» [4, с. 160].

Крім хронотопу персонажів, виокремлюють хронотоп автора та хронотоп реципієнта. «Час автора може протікати одночасно з подіями літературного тексту, випереджати їх або відставати від них» [5, с. 195]. Художній час реципієнта – це «час, який пізнається з художніх творів і в якому він сам продовжує творити, розширює час і простір» [2, с. 8]. У романі «Сподіваюся на Тебе» хронотоп автора та хронотоп реципієнта майже співпадають, адже вони спостерігають за

розгортанням подій з однієї реальності, із сучасності. Однак ці хронотопи не завжди співпадають із хронотопом персонажів. Так, час уповільнюється, коли Богдан слухає розповіді про минуле вуйчика та дідуса, так само такі ретроспекції уповільнюють розгортання сюжету, а це, свою чергою, уповільнює перебіг часу для автора та читача. Але інший вплив мають листи Метра: для Богдана вони постають засобом прискорення часу, а для реципієнта та автора виконують ту ж функцію, що й інші ретроспекції.

Отже, композиція роману «Сподіваюся на Тебе» побудована та переплетенні трьох часових ліній, які перериваються численними ретроспекціями. Поєднання різних типів художнього часу, зміна темпоритмів дали можливість авторові глибоко, психологічно вмотивовано відтворити буття персонажів, розкрити не лише їх внутрішній світ, а й образи епох, які їм судилося пережити.

Література

1. Карабльова, О. Культурологічна мотивація самотності у романі «Землетрус» Софії Майданської / О. Карабльова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – Т. 7. Мова, література. – С. 150–160.

2. Копистянська, Н. Час / Художній час: До питання про історію поняття і терміна / Н. Копистянська // Вісник Львівського університету: Серія філологічна. – Львів, 2008. – Випуск 44, ч. 1. – С. 219–229.

3. Коркішко, В.О. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту / В. О. Коркішко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – Випуск XXIII, ч. 1. – С. 388–395.

4. Майданська, С. Сподіваюся на Тебе: Роман / С. Майданська. – К. : Факт, 2008. – 344 с. – (Серія «Ехсертис ехсірієндис»).

5. Переяслова, О.О. До проблеми наукового вивчення хронотопу як категорії лінгвопоетики / О.О. Переяслова // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. Сковороди. – Харків : ХНПУ ім. Г. Сковороди, 2012. – Випуск 34. – С. 192–196.

6. Темирболат, А.Б. Категория хронотопа в свете современных научных концепций литературоведения [Текст]: [Електронний ресурс] / Б. А. Темирболат // Филологические науки в России и за рубежом: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.) – СПб. : Реноме, 2012 – С. 6–9. – Режим доступу: <http://www.moluch.ru/conf/phil/archive/26/1809/>.

7. Фортунатов, Н.М. Ритм художественной прозы / Н.М. Фортунатов // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве / [ред. коллегия: Б. Егоров, Б. Мейлах, М. Сапаров]. – Л. : Наука, 1974. – С. 173–186.